УДК (611.9+617-089):378
DOI https://doi.org/10.32782/2519-4151-2025-2-11

О. М. Стоянов, д-р мед. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0002-3375-0452

ПРОДОВЖУВАЧІ ІДЕЙ ЗАСНОВНИКІВ ОДЕСЬКОЇ ШКОЛИ НЕЙРОМОРФОЛОГІЇ. ФУНДАТОРИ ГРУЗИНСЬКОЇ КЛІНІЧНОЇ НЕЙРОАНАТОМІЇ

Одеський національний медичний університет, Одеса, Україна

УДК (611.9+617-089):378
О. М. Стоянов
ПРОДОВЖУВАЧІ ІДЕЙ ЗАСНОВНИКІВ ОДЕСЬКОЇ ШКОЛИ НЕЙРОМОРФОЛОГІЇ. ФУНДАТОРИ ГРУЗИНСЬКОЇ КЛІНІЧНОЇ НЕЙРОАНАТОМІЇ
Одеський національний медичний університет, Одеса, Україна

У статті описано творчий шлях видатних учених, вихідців із медичного факультету Новоросійського університету, професорів Миколи Сауловича Кахіані та Семена Никифоровича Кіпшидзе, які зі студентської лави присвятили своє професійне життя клінічній нейроморфології.
Науковці працювали на кафедрах анатомії та неврології Новоросійського університету, а після відкриття в Грузії Тбіліського університету переїхали до нього та очолили фундаментальні та клінічні наукові школи, залишивши значний слід у медичній науці.
Пам'ять про М.С. Кахіані та С.Н. Кіпшидзе зберігається в Alma mater на кафедрах анатомії людини, неврології та нейрохірургії Одеського національного медичного університету (ОНМедУ). Експонати та моделі, створені власноруч, зберігаються як у профільних музеях і на кафедрах ОНМедУ, так і в Тбіліському державному медичному університеті, медичних закладах Грузії та в музеї історії медицини Грузії.
Ключові слова: історія нейроморфології Новоросійського університету, грузинські вчені, Ніколоз Кахіані, Сімон Кіпшидзе.

UDC 61(477:479.22)(091)+378.4(477.74)(091)
O. M. Stoyanov
CONTINUERS OF THE IDEAS OF THE FOUNDERS OF THE ODESSA SCHOOL OF NEUROMORPHOLOGY. FOUNDERS OF GEORGIAN CLINICAL NEUROANATOMY
Odesa National Medical University, Odesa, Ukraine

The article describes the creative path of outstanding scientists from the Medical Faculty of Novorossiysk University – professors Mykola Saulovich Kakhian and Semen Nikiforovich Kipshidze, who from their student days and throughout their creative lives devoted themselves to clinical neuromorphology.
Scientists worked and left a significant mark at the Departments of Anatomy and Neurology of Novorossiysk University, and after the opening of Tbilisi University in Georgia, they moved to it and headed the fundamental and clinical scientific schools.
The memory of these scientists is preserved in the Alma mater at the Departments of Human Anatomy, Neurology and Neurosurgery of Odessa National Medical University (ONMedU). Exhibits and models created by themselves are stored both in the specialized museums and at the departments of ONMedU and at Tbilisi State Medical University, medical institutions of Georgia and in the Museum of the History of Medicine of Georgia.
Key words: history of neuromorphology of Novorossiysk University, Georgian scientists, Nikoloz Kakhiani, Simon Kipshidze

З огляду на те, що Новоросійський університет був єдиним вищим навчальним закладом на півдні Російської імперії, в ньому навчалися уродженці близько розташованих регіонів: Бессарабії, Кубані, Дону, Балканських країн, а також багато вихідців із Кавказу [1]. Цьому сприяли логістичні можливості регіону – наявність кількох пароплавних компаній із штаб-квартирами в Одесі. Наприклад, у 1856 році було засновано «Російське Товариство Пароплавства та Торгівлі» (РОПіТ) – найбільшу судноплавну компанію росії. До 1910 року її флот становив 76 пароплавів, які ходили понад 20 регулярними маршрутами. А однією з найзавантаженіших та найпопулярніших була Кримсько-Кав-

© О. М. Стоянов, 2025

казька лінія [2; 3], яка була найкоротшим шляхом Чорним морем із Грузії до культурного та наукового центру, що активно розвивався. «Грузинським студентам це південне місто сподобалося більше, ніж будь-яке інше місто Російської імперії», – пише М. Ашугашвілі [4].

Відкриття в 1900 році медичного факультету Імператорського Новоросійського Університету (далі – ІНУ) сприяло зростанню кількості студентів із найближчих сусідніх країн та губерній, де медицина не викладалася. Ці обставини дали змогу отримати повноцінну медичну кваліфікацію цілій когорті лікарів Грузії.

Через війну якісну медичну освіту здобули безліч грузинських лікарів завдяки тому, що новий четвертий факультет ІНУ був оснащений на найсучаснішому рівні, а викладацький склад відповідав найвищим вимогам медичної освіти в Європі [5].

Метою розвідки є надання повної інформації щодо діяльності двох учених, які отримали медичну освіту в Одесі та стали відомими засновниками неврології та хірургії Грузії.

Результати та їх обговорення

Одним із таких молодих людей, які вступили на медичний факультет ІНУ, був **Ніколоз** (Микола) **Саулович Кахян** (Кахіані). Народився 11 липня 1883 року у селі Імереті (муніципалітет Багдаді). Батьки: полковник Саул Кахян, мати – Марія Попова. Навчався у гімназіях у Кутаїсі та Владикавказі. Відмінно знав точні науки, разом із однокласником Євгеном Вахтанговим удосконалював свою акторську майстерність в аматорських виставах [4]. У 1904 році Микола Кахіані вступив на медичний факультет ІНУ.

Експерт з історії медицини Грузії Хута Пачкорія зазначає, що вже на другому курсі університету Миколі доручалося робити анатомічні препарати [4]. З огляду на зацікавленість в анатомії, працьовитість та професіоналізм у процесі створення студентом анатомічних препаратів, керівник професор М.О. Батуєв запропонував Миколі посаду прозектора-демонстратора кафедри анатомії людини ІНУ, на якій він проводив увесь свій вільний час. До того ж студент залучався до викладацької роботи [5; 6].

Рис. 1. Студент М. Кахіані.
Фото з архіву ІНУ

Кахіані, окрім цього, цікавили безпосередньо пов'язані з анатомією питання топографічної анатомії та оперативної хірургії, які розробляв професор Микола Костянтинович Лисенков на профільній кафедрі. Слід зазначити, що професор М.К. Лисенков працював переважно над розробкою методів внутрішньочерепного оперативного втручання, запропонував одну з теорій мозкових гриж та методи їх оперативного лікування, проводив операції на черепних нервах тощо [7]. Микола з четвертого курсу відвідував розташовану поряд з кафедрою анатомії клініку відомого хірурга професора-засновника кафедри загальної (1903),

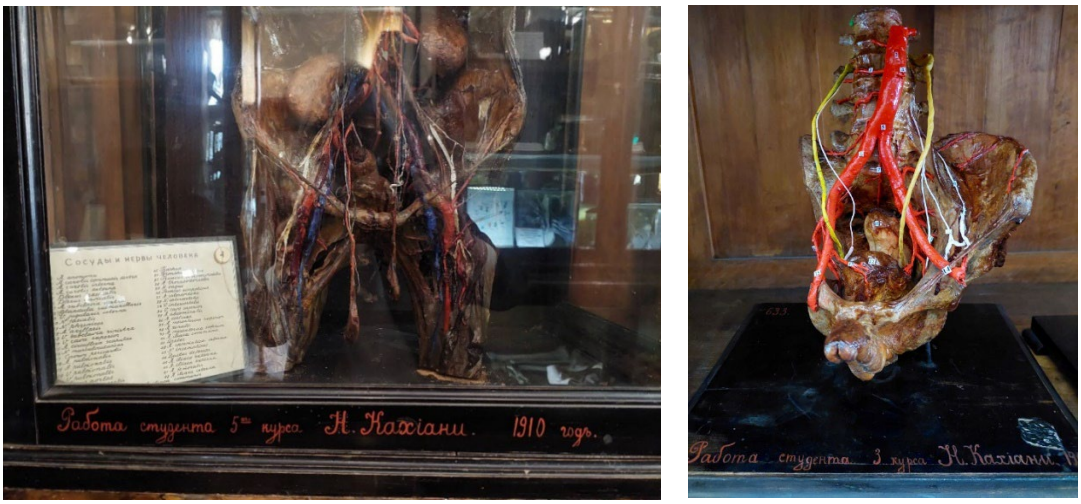

Рис. 2. Декілька анатомічних робіт студента Н. Кахіані (зберігаються в музеї анатомії людини ОНМедУ)

а потім факультетської хірургії Кирила Михайловича Сапешка.

У 1910 році М. Кахіані з відзнакою закінчив ІНУ та за клопотанням М.О. Батуєва був зарахований у штат кафедри анатомії людини на посаду помічника прозектора. У 1912 році був обраний прозектором [4]. Професор К.К. Васильєв вказує, що М. Кахіані працював як надштатний лаборант [5].

За рекомендаціями професорів М.О. Батуєва та М.К. Лисенкова [7] декілька років (1911–1913 рр.) М. Кахіані стажувався та працював у Каїрському університеті на кафедрі анатомії людини, якою керував відомий професор Бей-Вабі. М. Кахіані зібрав та вивчив 120 стародавніх черепів людей, які населяли Єгипет. Тим самим було закладено основу для оформлення майбутньої докторської дисертації. Після кожного наукового відрядження М. Кахіані привозив унікальні експонати до Одеського анатомічного музею [4].

На початку 1914 року сталася трагічна для Одеси подія – загибель улюбленця міста слона Ямбо у зоологічному звіринці Георгія Лорбербаума. У тварини були запідозрені ознаки сказу, тому експертами було вирішено її вмертвити. «Тіло Ямбо звалили в дворі університету для препарування та виготовлення надалі опудала для музею», – пише В. Воронков [8]. За одними джерелами М. Кахіані проводив розтин і виявив пухлину мозку [4]; за іншими – сказ не було підтверджено, і слон виявився здоровим [8].

Навряд чи було зроблено опудало слона. По-перше, величезна кількість (понад 200) куль «прошили» тіло слона, по-друге, співробітники кафедри анатомії людини ОНМедУ про слона дізналися з нашої інформації, по-третє, в жодному музеї колишнього ІНУ (нині – Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова (палеонтологічному, зоологічному музеях) та Одеського національного медичного університету (музеї нормальної та патологічної анатомії)) такого експонату немає.

У 1914 році М. Кахіані пішов добровольцем на фронти Першої світової війни. Служив ординатором пересувного польового лазарету Одеської Касперівської громади Російського товариства Червоного Хреста. [5]. Здобув великий військовий хірургічний досвід, був начальником низки госпіталів та головним хірургом дивізії [4]. Після закінчення війни (у 1915-му) повернувся на кафедру анатомії як помічник прозектора [5].

У 1917 році, згідно з результатами конкурсу, М. Кахіані очолив кафедру нормальної анатомії Катеринославських вищих жіночих курсів (з 1916 року –Дніпровський державний медичний університет). Поруч із ним на кафедрі працювали запрошені ним його соратники з лазарету та хірургічного госпіталю, однокашники ІНУ: М.М. Тростанецький, Є.Ц. Заремба, Б.В. Булгаков [9]. Серед них виділявся Мойсей Маркович Тростанецький – морфолог, який закінчив у 1911 році ІНУ, стажувався у Парижі та Берліні, а під час війни працював разом із М. Кахіані ординатором хірургічного госпіталю Червоного Хреста. З 1917-го М. Тростанецький був прозектором на кафедрі нормальної анатомії Катеринославських вищих жіночих курсів. Потім керував кафедрою оперативної хірургії та топографічної анатомії та 18 років очолював кафедру нормальної анатомії Дніпропетровського медичного інституту. З 1936 по 1947 роки – ректор цього вищого навчального закладу (ВНЗ) [10; 11].

Рис. 3. Професор М.С. Кахіані

Кафедра була розміщена у приміщенні Олексіївського дитячого притулку, який необхідно було відремонтувати, оснастити обладнанням, пристосувати приміщення для навчального процесу. У цей час почалося будівництво морфологічного корпусу. Крім лекцій та практичних занять, багато часу приділялося препаруванню, створенню нових музейних анатомічних експонатів. У 1918 році курси були перетворені на медичний факультет університету. Протягом певного часу М. Кахіані був його деканом [9; 10].

Після відкриття Тифліського університету наприкінці грудня 1918 року М. Кахіані очолив кафедру гістології та ембріології, а в жовтні 1919 року – почав працювати завідувачем кафедри оперативної хірургії та топографічної анатомії. З травня 1921 року – завідувач кафедри хірургічної патології з пропедевтичною клінікою на базі хірургічного відділення залізничної лікарні.

За період своєї роботи в університеті Грузії М. Кахіані сформував наукову школу хірургів. Приділяв велику увагу хірургії нервової системи. Першим у Грузії оперував пухлини мозку, проводив видалення пухлини гіпофіза через носовий прохід та ін. Перу цього вченого належать кілька підручників із анатомії людини: «Повторительный курс нормальной анатомии человека» (Катеринослав, 1918) та «Краткое руководство по хирургической анатомии» (Тифліс, 1925).

Залізнична клінічна лікарня носить ім'я М.С. Кахіані. На її території встановлено

пам'ятник засновнику наукової та клінічної хірургії Грузії.

Професор Микола Саулович Кахіані залишив яскравий та глибокий слід у грузинській медичній науці як видатний діяч – засновник наукової хірургії Грузії. Похований у пантеоні громадських діячів Дідубі [12; 13].

Семен (Симон) **Никифорович** (Нікіфор) **Кіпшидзе** (5–17.07.1887–21.03.1953) [17] народився у с. Біга Шаропанського повіту Кутаїської губернії (нині – Читаурський район Грузії) у сім'ї службовця [14].

Після успішного закінчення Кутаїського реального училища виникла необхідність підтвердження своїх знань для вступу до університету. Симон успішно склав іспити в Кутаїській гімназії і в 1907 році вступив на медичний факультет ІНУ, який закінчив у 1912 році з відзнакою, здобувши ступінь лікаря.

Симона Кіпшидзе навчав в університеті відомий анатом Микола Батуєв, який «особливо любив грузин» [14]. Студент віддавав перевагу вивченню морфології нервової системи. На третьому курсі під керівництвом професора М.О. Батуєва ним була створена унікальна модель ядер і провідних шляхів мозку як втілення ідей академіка Володимира Бехтерева, викладених у посібнику для лікарів «Провідні шляхи спинного та головного мозку» [14]. За даними Марі Ашугашвілі, модель була схвалена самим В.М. Бехтеревим [4].

Отже, учень і послідовник відомих одеських учених М.М. Попова та М.О. Батуєва зміг створити наочні тривимірні моделі, які надавали точне уявлення про структуру та морфологічну основу провідних систем та безліч ядер ЦНС голови та шиї. Анатоми високо оцінили цю роботу. Наочність та доступність огляду з усіх боків уможливлює усвідомлення деяких особливостей проходження ряду шляхів та їхнє співвідношення між собою [16].

Рис. 4. Робота студента С. Кіпшидзе (1909 р.). Зберігається на кафедрі неврології та нейрохірургії ОНМедУ

Закінчивши ІНУ у 1912–1914 роках, С. Кіпшидзе працював під керівництвом професора М.М. Попова надштатним ординатором клініки нервових хвороб. М.М. Попов зазначав, що «С. Кіпшидзе – людина талановита і працьовита, всі свої студентські роки працював під керівництвом проф. Батуєва, вивчаючи переважно анатомію нервової системи, проте ще з першого курсу вибрав своєю спеціальністю нервові хвороби» [5].

У 1914–1918 рр. служить у діючій армії. Нагороджений орденами Св. Станіслава 3 ступеня з мечами та бантом (1916 р.) та Св. Анни 3 ступеня з мечами та бантом (1916 р.) [17]. У 1918–1919 рр. знову працює ординатором клініки [5; 17].

Рис. 5. Студент С. Кіпшидзе (фото з особистої справи в ІНУ), Одеса, 1907

У 1919 році переїжджає до м. Тифліс. Був призначений завідувачем неврологічного відділення Тифліської залізничної лікарні; обіймав цю посаду протягом п'яти років [4; 14].

Одночасно з відкриттям кафедри нервових хвороб у 1920 році був призначений старшим помічником заслуженого професора Якова Опанасовича Анфімова. С. Кіпшидзе, єдиний з-поміж молодих співробітників кафедри, мав досвід роботи неврологом, який отримав в Одесі. Зокрема, неврологи Петро Сараджишвілі та Петро Кавтарадзе не мали такого досвіду, оскільки закінчили Новоросійський університет трохи пізніше за С. Кіпшидзе, проте згодом також стали відомими неврологами. Молоді лікарі фактично практикувалися на клінічній базі у Михайлівській (республіканській) лікарні під керівництвом С. Кіпшидзе [14].

Інтерес Кіпшидзе до фундаментальних наук підтримувався завдяки співпраці з відомими вченими, які значний час приділяли вивченню нейронаук. Це стосується професора-фізіолога Івана Бериташвілі – колеги по співпраці в ІНУ. Після переїзду до Тифліса останній став академіком АН Грузії та СРСР, АМН СРСР. Також С. Кіпшидзе підтримував наукові та дружні стосунки з академіком АН Грузії анатомом Олександром Натішвілі. Як відомо, Іван Бериташвілі і Олександр Натішвілі все життя присвятили нейрофізіології та морфології ЦНС. У підручнику з питань загальної фізіології, який редагував І. Бериташвілі в 1920 році, розділ про мозочок належить перу С. Кіпшидзе [18].

Під керівництвом професора Я.А. Анфімова була запланована і в 1924 році захищена докторська дисертація С. Кіпшидзе «Матеріали для патології мозочка». Слід відзначити, що дисертація Симона стала другою дисертацією в Грузії в галузі медицини [14].

У 1925 році заслужений професор Я.А. Анфімов запропонував вченій раді Тбіліського університету вибрати на місце завідувача кафедри нервових хвороб С.М. Кіпшидзе. Рада задовольнила прохання Анфімова, і Симон Никифорович керував цією кафедрою до кінця свого життя.

У 1924–1925 роках професор С.М. Кіпшидзе відвідував всесвітні центри нейронаук Німеччини та Франції. Під час стажування у Франції виступив із доповіддю французькою мовою на конференції, присвяченій 100-річчю від дня народження великого психоневролога Жана-Мартена Шарко [14].

Рис. 6. Професор С.Н. Кіпшидзе

Рис. 7. Медаль, присвячена Ж.М. Шарко (автор – Frédéric Charles V. DE VERNON, Фредерик Шарль В. Де Вернон) (1858–1912). Зберігається в музеї історії грузинської медицини ім. М. Шенгелія (Тбілісі)

Вивчив організацію та технічне оснащення клінік, у яких побував. Симон Никифорович був нагороджений пам'ятною медаллю Шарко, налагодив творчі та ділові стосунки з Жозефом Бабінським, Анрі Шарлем Клодом [14].

Повернувшись із Парижа, Симон організував клініку відповідно до світових стандартів – зі своєю лабораторією, електрофізіологічним дослідницьким обладнанням, впровадив методи дослідження спинномозкової рідини [14].

Рис. 8. Співробітники кафедри нервових хвороб Тбіліського університету. Сидять зліва направо: П. Кавтарадзе, С. Кіпшидзе, Г. Григолашвілі, О. Зангурідзе-Середа. Стоять: П. Жванія, А. Рукгадзе, М. Паркадзе

На зорі розвитку неврології Грузії професор С. Кіпшидзе уклав перше керівництво із симптоматології нервових хвороб грузинською мовою в трьох томах, яке і нині не втратило своєї актуальності. Кіпшидзе зробив великий внесок у розвиток медичної термінології. Його збірка клінічних лекцій, видана російською мовою в 1947 році, була популярною в Радянському Союзі.

У 1930 році С. Кіпшидзе заснував та керував товариством невропатологів та психіатрів Грузії.

Анатоми Грузії продовжили роботу з моделювання ядер, провідних шляхів та інших утворень головного мозку, розпочату в ІНУ С. Кіпшидзе. З огляду на «досвід створення моделей нервової системи та з дозволу автора – професора Семена Никифоровича Кіпшидзе вдосконалили та розробили ще понад 9 моделей», які набули всесоюзного визнання – було освоєно виробництво майстерні медінструментів МОЗ Грузинської РСР [16].

Ідея С. Кіпшидзе також полягала у тому, щоб створити в Грузії службу нейрохірургії. З цією метою Бондо Чиковані був направлений вивчати нейрохірургію в ленінград до професора Олексія Молоткова, а Шалва Кіпшидзе – у москву до професора Миколи Бурденка [14].

Під час Великої Вітчизняної війни С. Кіпшидзе очолював неврологічну службу Закавказького військового округу. У 1944 році Кіпшидзе було присуджено звання заслуженого діяча науки. Помер Симон Кіпшидзе 21 березня 1953 року у віці 66 років [14].

Рис. 9. Копія моделі провідних шляхів головного мозку. Експонат, що зберігається у музеї історії грузинської медицини ім. Михайла Шенгелія (Тбілісі))

Рис. 10. Модель провідних шляхів головного мозку, створена студентом С. Кіпшидзе під час навчання в ІНУ. Зберігається в музеї анатомії людини ОНМедУ

Висновок

Професори Микола Кахіані та Симон Кіпшидзе – вихідці з ІНУ, учні відомих одеських учених, професорів М.О. Батуєва та М.М. Попова, досягли значних успіхів в Alma Mater. Як видатні науковці та фундатори М. Кахіані та С. Кіпшидзе залишили яскравий і глибокий слід у грузинській медичній науці. Перший – як видатний діяч, морфолог і фундатор хірургії Грузії. Другий – як фундатор неврології та нейрохірургії Грузії, чиїм ім'ям названо науково-практичне товариство неврологів, клінічну лікарню, де він працював, вулиці та ін.

Автор заявляє про **відсутність конфлікту інтересів.**

ЛІТЕРАТУРА

1. Гребцова И.С. Новороссийский университет в развитии благотворительности в Одессе (вторая половина 19 – начало 20 ст.). Одесса : Астропринт, 2009. 504 с.
2. Яровой В.В. Русское общество пароходства и торговли. Исторический список судового состава 1856–1932 гг. Одесса, 2017. 306 с.
3. Мари Ашугашвили. Николоз (Коля) Кахиани – врач, который мало жил, но много посеял. Журнал *Аверс* № 181 (1), 2020; 34–39. URL: https://www-aversi-ge.translate.goog/ka/cnobari/2320/nikoloz-kolia-kakhiani-eqimi-romelmac-cota-ickhovra-magram-bevri datesa?_x_tr_sl=ka&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc.
4. Васильев К.К., Чихладзе Н. Из истории медицинских связей Украины и Грузии. Грузины – преподаватели и питомцы Новороссийского Университета. *Вісник СумДУ*, 8 (92)'2006. С. 41–54.
5. Кахіані М.С. Професори (біографічний довідник професорів ДДМА): 1916–2001 : збірник біографій професорів ДДМА. Дніпропетр. держ. мед. акад.: 85 / ред. О.В. Люлько. Дніпропетровськ : Пороги, 2002. С. 127.
6. Лысенков Николай Константинович. Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона в 86 т. (82 и 4 доп. тома). СПб. 1890–1907.
7. Воронков В. Одесские истории: как в Одессе расстреляли слона Ямбо. Газета *«Одеське життя»*. 23.01.2022. *odessa-life.od.ua* – незалежний інформаційно-новинний портал Одеси. URL: https://odessa-life.od.ua/article/history/odesskie-istorii-kak-v-odesse-rasstreljali-slona-jambovik.
8. Професори (біографічний довідник професорів ДДМА): 1916–2001: збірник біографій професорів ДДМА. Дніпропетр. держ. мед. акад.: 85 / ред. О.В. Люлько. Дніпропетровськ : Пороги, 2002. 350 с.
9. Кафедра анатомії людини, клінічної анатомії та оперативної хірургії. Дніпровський державний медичний університет. URL: https://213.dmu.edu.ua/.
10. Кафедра морфологии. Медицинский университет Караганды. URL: https://qmu.edu.kz/ru/administration/staff/257.
11. Бабунашвили З., Нозадзе Т. «Мамулишвилита Саване». Тбилиси. 1994, с. 221.
12. Кахиани З.Н., Кахиани С.Н. Николай Саулович Кахиани, Тбилиси, 1985. 106 с.
13. Ашугашвили М. Симон Кипшидзе – основатель грузинской неврологической школы. *Аверс.* 180 (8). 2020. URL: https://www.aversi.ge/ka/ cnobari/2301/simon-yifshidze-qartuli-nevrologiuri-skolis-fudzemdebeli.
14. Модель схема ядер и проводящих путей мозга. / Ответственный редактор ст. асс. А.Г. Малаева. Тифлис : изд. «Техника да Шрома», 1935. 14 с.
15. Васильев К.К. Медицинский ф-т НУ. Документальные очерки. Одесса : Изд. «Оптимум», 2008. 407 с.
16. Бериташвили И.С. Общая физиология мышечной и нервной системы : теоретич. и практич. руководство. Методика «Мышечная система», «Периферическая нервная система», «Автономная нервная система». Тифлис : Гос. изд-во, 1922. 190 с.
17. Миндадзе А.А. С.Н. Кипшидзе. Некролог. *Журн. невропат. и психиатр. им. С.С. Корсакова*. 1954. Т. 54. № 1. С. 205.

REFERENCES

1. Hrebtsova YS. Novorossyiskyi unyversytet v razvytyy blahotvorytelnosty v Odesse (vtoraia polovyna 19 – nachalo 20 st. Odessa: Astroprynt, 2009. 504 s.
2. Yarovoi VV. Russkoe obshchestvo parokhodstva y torhovly. Ystorycheskyi spysok sudovoho sostava 1856–1932 hh. Odessa, 2017. 306 s.
3. Mary Ashuhashvyly. Nykoloz (Kolia) Kakhyany – vrach, kotoryi malo zhyl, no mnoho poseial. Zhurnal Avers. № 181 (1), 2020; 34–39. Available from: https://www-aversi-ge.translate.goog/ka/cnobari/2320/nikoloz-kolia-kakhiani-eqimi-romelmac-cota-ickhovra-magram-bevri datesa?_x_tr_sl=ka&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc.
4. Vasylev KK, Chykhladze N. Yz ystoryy medytsynskykh sviazei Ukrayny y Hruzyy. Hruzyny – prepodavately y

pytomtsy Novorossyiskoho Unyversyteta. Visnyk SumDU, 8 (92)'2006. S. 41–54.

5. Kakhiani MS. Profesory (biohrafichnyi dovidnyk profesoriv DDMA): 1916–2001: zbirnyk biohrafii profesoriv DDMA. Dnipropetr. derzh. med. akad.: 85; red. O.V. Liulko. Dnipropetrovsk: Porohy, 2002. S.127.

6. Lysenkov Nykolai Konstantynovych. Entsyklopedycheskyi slovar Brokhauza y Efrona: v 86 t. (82 t. y 4 dop. t.). SPb., 1890–1907.

7. Voronkov V. Odesskye ystoryy: kak v Odesse rasstrelialy slona Yambo. Hazeta «Odeske zhyttia». 23.01.2022. odessa-life.od.ua – nezalezhnyi informatsiino-novynnyi portal Odesy. Available from: https://odessa-life.od.ua/article/history/odesskie-istorii-kak-v-odesse-rasstreljali-slona-jambovik.

8. Profesory (biohrafichnyi dovidnyk profesoriv DDMA): 1916–2001: zbirnyk biohrafii profesoriv DDMA. Dnipropetr. derzh. med. akad.: 85; red. O.V. Liulko. Dnipropetrovsk: Porohy, 2002. 350 s.

9. Kafedra anatomii liudyny, klinichnoi anatomii ta operatyvnoi khirurhii. Dniprovskyi derzhavnyi medychnyi universytet. Available from: https://213.dmu.edu.ua/.

10. Kafedra morfolohyy. Medytsynskyi unyversytet Karahandy. Available from: https://qmu.edu.kz/ru/administration/staff/257.

11. Babunashvyly Z, Nozadze T. «Mamulyshvylyta Savane». Tbylysy. 1994, s. 221.

12. Kakhyany Z.N., Kakhyany S.N. Nykolai Saulovych Kakhyany. Tbylysy, 1985, 106 s.

13. Ashuhashvyly M. Symon Kypshydze – osnovatel hruzynskoi nevrolohycheskoi shkolyi. Avers. 180 (8). 2020 Available from: https://www.aversi.ge/ka/ cnobari/2301/simon-yifshidze-qartuli-nevrologiuri-skolis-fudzemdebeli .

14. Model skhema yader y provodiashchykh putei mozgha. Otvetstvennyi redaktor st. ass. A.H. Malaeva. Tyflys, yzd. «Tekhnyka da Shroma», 1935, 14 s.

15. Vasylev KK. Medytsynskyi f-t NU. Dokumentalnyie ocherky» Odessa: Yzd. «Optymum», 2008. 407 s.

16. Berytashvyly Y.S. Obshchaia fyzyolohyia myshechnoi y nervnoi systemy: Teoretych. y praktych. rukovodstvo. Metodyka „Myshechnaia systema", „Peryferycheskaia nervnaia systema", „Avtonomnaia nervnaia systema". Tyflys: Hos. yzd-vo, 1922. 190 s.

17. Myndadze AA. S.N. Kypshydze. Nekroloh. Zhurn. nevropat. y psykhyatr. ym. S.S. Korsakova. 1954. T. 54. № 1. S. 205.

Надійшла до редакції 25.08.2025
Прийнята до публікації 29.09.2025
Опубліковано 17.10.2025